

יהודי דניה בגטו טרזיינשטאט – ד"ר מרגלית שלאין

יהודי דניה היוו את הקבוצה הקטנה ביותר מבין האסירים בטרזיינשטאט (פחות מ-1%), אך להגעתם הייתה השפעה עצומה על חייהם של שאר האסירים ועל התפתחותו החיצונית של גטו טרזיינשטאט.

בראשית אוקטובר 1943 תכננו הגרמנים את השמדת היהודים הדנים. בעקבות המאמצים המשולבים של הרשויות הדניות, המחתרת הדנית והקהילה היהודית, הוברחו רוב יהודי דנמרק (למעלה מ-7,000) בסירות לשוודיה. עם זאת, הגרמנים תפסו 476 יהודים שהושארו מאחור, הם נעצרו וגורשו לגטו טרזיינשטאט. ב-5 באוקטובר 1943 הגיע משלוח הראשון עם 83 יהודים מגורשים מדנמרק, ב-6 באוקטובר הגיע משלוח שני עם 198 איש, וב-14 באוקטובר הגיעו 175 איש. בסך הכל הם מנו 464 איש (כולל שמונה יהודים שהגיעו לגטו כבודדים). ביניהם היה גם הרב ד"ר מאקס פרידיגר, הרב הראשי לשעבר של דנמרק, שצורף למועצת-הזקנים בגטו, כנציג יהודי דניה, עד לשחרור.

ב-4 בנובמבר 1943, סוכם בין אדולף אייכמן, ראש המחלקה ל"פינויים ויהודים" IVB4, שפיקחה על ביצוע תכנית "הפתרון הסופי" לבין ורנר בסט, נציב הרייך בדנמרק הכבושה, שכל היהודים (כולל יהודים מחוסרי אזרחות שהיו פליטים בדנמרק) אשר גורשו מדנמרק יישארו בטרזיינשטאט (ולא יישלחו לאושוויץ) ושנציגי המינהל הדני המרכזי והצלב-האדום, יבקרו אצלם. המשרד הראשי לביטחון הרייך אישר את ההסכם, בהסתייגות אחת: "לא רצוי שהביקור יתקיים לפני אביב 1944". תאריך הביקור נדחה שוב ושוב כדי לתת שהות להכנת הגטו. להסכמה הגרמנית לעריכת הביקור, ולהתפתחויות שבאו אחריו, היו השלכות מכריעות לגבי דמותו של גטו טרזיינשטאט בהמשך, ולגבי גורל אסיריו היהודים באביב ובסתיו 1944.

קבלת יהודי דניה בגטו

בניגוד למקובל, לא נשלחו באי המשלוח הראשון מדנמרק עם חפציהם אל הסכר (השלויה), ובבואם נערכה להם מעין "קבלת פנים רשמית" על-ידי ד"ר פאול אפשטיין, זקן-היהודים השני בגטו, בקסרקטין אאוסיג, בנוכחות מפקד המחנה קארל בורגר, מפקח המחנה, היינדל ואנשי ס"ס אחרים. אפשטיין אמר להם שכל אחד מהם אמור לעבוד לפי כישוריו, וסיפר על המינהל-עצמי בעיר, על

המוסדות וחיי התרבות המפותחים בה. כל זאת, כדי שהחדשים "ישתכנעו" לכתוב גלויות מרגיעות לדנמרק. לאחר שנאספו הגלויות, "זכו" הבאים לקבלת הפנים האמיתית של המחנה - כספם נשדד, כל דברי הערך נלקחו מהם, והם נאלצו לענוד את הטלאי הצהוב (שלא נאלצו לשאת בדנמרק) על בגדיהם ככל שאר האסירים בגטו.

בתחילה הוחזקו יהודי דניה בבידוד חמור בצריפים שהתפנו לאחר שנשלחו מהגטו ילדי ביאליסטוק. לאחר מכן שוכנו בתנאי מגורים משופרים בתוך הגטו, הגם שרק בודדים מהם הוכרזו 'מיוחסים'. לעומת האסירים היהודים האחרים, שהתגוררו בצפיפות מעיקה וללא מסגרת משפחתית בקסרקטינים, זכו יהודי דניה לשמור על מסגרת המשפחה. הותר להם לכתוב ולקבל מכתבים, משלוח קבוע של מזון ותרופות הגיע אליהם באמצעות גורמים דניים פרטיים, בחסות משרד הסעד והביטוח הלאומי בדניה, ומיוני 1944 באמצעות הצלב-האדום הדני. חבילות המזון הועילו לבריאותם, שימשו למסחר עם שאר האסירים, ועם הז'נדרמים הצ'כים ואנשי ה-ס"ס ולעת מצוא גם לשוחד. חבילות אלו היו חשובות גם בשל ערכן הפסיכולוגי – הן היו הוכחה שהאסירים לא נשכחו, וכי יש תקווה שיפעלו להצלתם. מכל הזכויות שניתנו ליהודי דניה שגורשו לטרזיינשטאט, חשובה מכל הייתה החסינות מגירוש, שחלה על כל אלו שפונו מדניה, גם אם לא היו נתינים דנים.

ביקור משלחת הצלב האדום הבינלאומי בטרזיינשטאט והשלכותיו על יהודי דניה ועל הגטו

באוקטובר 1943, בקשה דנית לבקר את היהודים שגורשו מדנמרק לטרזיינשטאט, ופניותיו החוזרות ונשנות של ד"ר רונלד מרטי, ראש המשלחת של הצלב-האדום הבינלאומי בברלין, לשלטונות הרייך, לבקר בטרזיינשטאט - לבחון את תנאי החיים של היהודים בגטו, אושרה עקרונית על ידי הימלר. הצלחת הביקור הייתה חשובה ביותר להימלר, בהנחה שהצגת המצב ה"טוב" של היהודים המגורשים כמו בטרזיינשטאט, תזים את הדיווחים על השמדתם ותשמש לו כאליבי ותסייע לו במשא ומתן עם בעלות הברית המערביות נגד ברית המועצות והקומוניזם, ולהצלת גרמניה.

הכנות גדולות ל"יפוי העיר" נעשו על ידי השלטונות הגרמניים לפני ביקור משלחת הצלב-האדום הבינלאומי בטרזיינשטאט, שנקבע ל-23 ביוני 1944, על מנת להציג אותו כמחנה יהודי לראווה בפני גורמים בינלאומיים וכחלק ממסע התעמולה הנאצי. מאחר שהיהודים הדנים היו בבסיס הביקור הזה, בתחילת יוני 1944, אלה מהם שנחשבו לייצוגיים ביותר על ידי הגרמנים, עברו להתגורר בדירות

נפרדות והניחו להם לנהל חיי משפחה משלהם. כל שאר הדנים הועברו לשלושה בתים משופצים ומרוהטים במיטות יחיד, שהיו בהם גם שולחנות וכיסאות שלא היו קיימים במגורי האסירים במחנה, אשר חיו בצפיפות בקסרקטינים בדרגשים בני שלוש עד ארבע קומות. העבירו לשם גם החולים ואת התשושים למקרה שיבקרו אותם, או ישאלו עליהם ואפשר יהיה בלי היסוס להראות אותם.

ב-22 ביוני 1944 (יום לפני הביקור המיועד) זומנו כל הגברים הדנים למפקד על-ידי אפשטיין. בנוכחותם של מהס, נציגו של אייכמן ושל מפקד מחנה קארל ראם, הודיע להם על ההוראות הגרמניות, כיצד להתנהג ומה להשיב במהלך הביקור. לבסוף, הוא איים עליהם שאם לא ימלאו אחרי ההוראות כראוי במלואן, יעצרו הגרמנים את משלוחי המזון, וכל היהודים הדנים יישלחו מהגטו, במשלוח הבא ל"מזרח".

ב-23 ביוני 1944 הגיעה לגטו משלחת הצלב-האדום הבינלאומי בטרזיינשטאט, שכללה שני נציגים מדנמרק: פראנץ וואס, מנהל המחלקה המדינית של משרד החוץ הדני וד"ר יול האנינגסן, מפקח ממשד הבריאות בקופנהאגן, נציג הצלב-האדום הדני; ונציג הצלב-האדום הבינלאומי, ד"ר מוריס רוסל. במשלחת היו גם אנשי ס"ס רבים וכן נציג ממשטרת הביטחון בקופנהאגן דובר דנית ומתורגמן נוסף מדנית, מפקד המחנה ראם וממלא-מקומו ברגל. משני צדי הנציגים מחוץ-לארץ צעדו שני אנשי ס"ס, שתפקידם היה לשמור ולמנוע מהאסירים להחליף אתם מילה.

ב-1972 הסביר וואס כי תשומת הלב שלו ושל והאנינגסן בעת הביקור ב-1944, הופנתה קודם כל למצב בריאותם של היהודים הדנים, ללבושם ולתנאי הדיור שלהם. "בדניה היו סבורים שטרזיינשטאט היא מחנה ריכוז פרימיטיבי ביותר, מלא 'מוזלמאנים' הנופלים תחתם ברחוב וגוועים בהמוניהם". התרשמותם שהייתה שונה כל כך גרמה לנימה החיובית של הדו"ח שכלל גם כמה הערות ביקורתיות, על בתי המגורים "המאוכלסים יתר על המידה". סופר להם שטרזיינשטאט אינה מחנה-מעבר, אלא תחנה סופית, והגרמנים הוסיפו והודיעו במפורש ששום דני לא נשלח משם. לאחר סיום הביקור השוו הנציגים הדנים את רשמיהם עם רשמי הנציג השוויצרי ונמצאו דומים.

לביקור הנציגים הדניים בטרזיינשטאט היו תוצאות חיוביות עבור יהודי דניה האסורים. הגרמנים חזרו ואישרו רשמית שלא יגורשו מטרזיינשטאט. משלוח החבילות אליהם הותר רשמית ואורגן מכאן ואילך על-ידי הצלב-האדום, שקיבל לידיו גם את שירות הדואר ומשלוח גדול של ספרים נשלח אליהם מדנמרק, כבקשתם.

ואולם, לשביעות הרצון הגרמנית מהביקור בגטו, היו השלכות טראגיות עבור היהודים בטרזיינשטאט, ש-18,402 מהם נשלחו באוקטובר 1944 לאושוויץ; וכן עבור אלה שגורשו מהגטו ל'מחנה-המשפחות', שהוקם עבורם בבירקנאו. מיד לאחר הביקור נחרץ גורלם לסלקציה ולהשמדה כשאר אסירי אושוויץ. בגטו נותרו כ-11,000 יהודים, בני 65 ומעלה ואלה שהיו מוגנים בזכות הגרמנים ובתוכם כל יהודי דניה.

שחרור יהודי דניה והשפעתו על האסירים בטרזיינשטאט

בפברואר 1945, נפגש הרזן פולקה ברנאדוט, סגן נשיא הצלב-האדום השוודי, עם הימלר, והצליח להשיג את הסכמתו להוציא מיד את כל האסירים הסקנדינביים הנמצאים במחנות הריכוז. בשלב הראשון להעבירם למחנה נוינגאמה בגרמניה, ומאוחר יותר לדניה ולשוודיה, אלא שהגרמנים לא הסכימו לכלול ביניהם יהודים. היות שברנאדוט בחר להמשיך בפעולת ההצלה בלעדי היהודים הדנים בטרזיינשטאט, החליט המחנה הדני לחלץ בפעולת בזק את יהודי ארצו מטרזיינשטאט בכוחות עצמו. ד"ר יוהנס הולם ראש שירותי הבריאות הדנים במטה הצלב-האדום המשולב של דניה ושוודיה בגרמניה, הסתייע בס"ס-אוברשטורמבאנפיהרר ד"ר רנו, המקשר של הימלר לברנאדוט. במאמצים רבים הצליחו השניים לקבל מהגסטאפו בברלין את המסמכים הדרושים לשחרור יהודי דניה, ולנסוע מיד למפקדה הגרמנית בטרזיינשטאט. מפקד המחנה, התנה את שחרור יהודי דניה בהסכמתו של שר המדינה, ק.ה.פראנק. הולם ורנו נסעו לפראג והשיגו את הסכמתו. הרב פרידיגר, נקרא למפקדה ושם הודיעו לו, שעל כל יהודי דניה לארוז מיד את חפציהם לקראת שחרורם.

בוקר ה-15 באפריל 1945, היה יום מרגש לכל האסירים בטרזיינשטאט. 425 יהודי דניה (ש-50 מהם מתו בגטו) עלו על אוטובוסים של הצלב האדום השוודי, "האוטובוסים הלבנים". ביניהם היו שלושה ילדים שנולדו בגטו, ארבע נשים (יהודיות צ'כיות), שנישאו לדנים ויהודי יליד דניה שהצטרף לקבוצתם בגטו.

עזיבת הדנים סימלה את התגשמות חלומם של כל יהודי הגטו שבמשך שנים חלמו על חזרה הביתה. "העין לא הייתה צרה בהם... אהבו אותם, הודות להם הגיעו מצרכי מזון חיוניים אל התושבים". כל האסירים באו להיפרד מהם, "נהגים משוודיה נסעו לאיטם אל מחוץ לגטו והובילו יהודים אל החיים, אל החירות. האנשים עמדו שם כמסוממים, צעקו ונופפו הצטופפו עד ל-Q7 עד ל"ויקטוריה" אל תוך הרובע הסגור... התזמורת ניגנה, ובוקר אביבי בכל זוהרו עמד מעל. יומיים מאוחר יותר הגיעו לעיר הגבול הדנית פדבורג ומשם הועברו במעבורת למאלמו, שוודיה.